

VIII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS SA POBLA

Ajuntament de sa Pobra

Presentació

Benvolguts lectors,

És un plaer presentar-vos aquest nou volum que recull els estudis presentats a les VIII Jornades d'Estudis Locals, celebrades al febrer de 2023. Aquestes jornades, organitzades per la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de sa Pobla des de l'any 2007, han esdevingut un espai fonamental per a la reflexió i la divulgació de la nostra història, patrimoni i cultura.

Amb cada edició, consolidam una trajectòria que no només reivindica el valor del passat, sinó que ens ajuda a comprendre millor el nostre present i ens orienta cap al futur. La història és molt més que una disciplina acadèmica: és el relat col·lectiu que ens defineix com a poble.

Vull expressar el meu sincer agraïment a totes les persones que dediquen temps, esforç i passió a la recerca i a la redacció d'estudis com els que trobareu en aquest volum. Gràcies a les vostres aportacions, enriqueix el coneixement compartit i contribueix a preservar la memòria de sa Pobla per a les generacions futures.

També vull destacar la importància de mantenir viva aquesta iniciativa biennal, que no seria possible sense l'impuls constant de la Regidoria de Cultura i la implicació de tots aquells que participen en l'organització i desenvolupament de les jornades. Aquest llibre és el fruit d'un treball col·lectiu que reflecteix el compromís de sa Pobla amb el coneixement.

Amb l'esperança que aquest volum sigui una eina d'aprenentatge i gaudi per a tothom, vull animar-vos a continuar investigant, descobrint i compartint les riqueses de la nostra història i patrimoni.

Biel Ferragut
batle de sa Pobla

Ajuntament de sa Pobla
Regidoria de Cultura

Govern de les
Illes Balears
Conselleria de Turisme,
Cultura i Esports

institut d'estudis
balearics

Edició: Ajuntament de sa Pobla

L'edició d'aquest llibre ha estat subvencionada per l'Institut d'Estudis Balearics

Maquetació: Joan Pascual

Dipòsit Legal: **PM 00162-2023**

L'Ajuntament de sa Pobla no es responsabilitza del contingut de les comunicacions, els quals corresponen als autors respectius.

Salutació

L'any 2007 es varen celebrar les primeres Jornades d'Estudis Locals de sa Pobla, organitzades conjuntament entre l'Obra Cultural Balear i l'Ajuntament. Han passat devuit anys que han permès investigar diferents aspectes de la nostra història i fer-ne difusió, amb la intenció de compartir-los amb tothom i, de retruc, prendre consciència del nostre passat que ens empeny fins a avui i cap al demà.

La cultura d'un poble és la clau de la seva identitat i amb la investigació s'aconsegueixen les eines per a l'evolució. A través del diàleg, la reflexió, el debat i la compartició de les nostres històries assolim, d'una banda, conservar els trets que ens caracteritzen i, de l'altra, transformar la societat actual. Així, les Jornades d'Estudis Locals esdevenen també un compromís amb les generacions futures, perquè cerquem preservar el passat, ampliar-ne el coneixement i millorar l'esdevenidor. Amb la comprensió, el respecte i una mirada crítica, volem fer possible un progrés divers, ric i vital.

Finalment, voldria donar les gràcies a totes les persones que durant aquests anys han fet possible que el coneixement augmenti i es comparteixi, especialment als autors i autores de les dotze ponències d'aquesta edició 2023.

Catalina M. Serra Vidal
regidora de Cultura

Índex

L'activitat residencial a sa Pobla. Rafel Crespí Cladera Eduard Alonso	13
L'Església i el canvi de segle a sa Pobla (1886-1928). Un Sol Cor. Pere Antoni Mateu Caldés	23
El vicari Parera i la seva obra històrica, cultural i social realitzada a sa Pobla Joan Payeras Llull	53
Antoni Server Cladera: un home avançat al seu temps Pere Perelló i Payeras	71
La sanitat a sa Pobla al segle XIX Manuel Espinosa Galán Pere Antoni Mateu Caldes Maria Antônia Roig Rodríguez	85
Conservació i catalogació de la col·lecció paleontologica "Joan Bauzà Rullan" del Museu Local de sa Pobla Maria Antônia Cladera Salvà Damià Vicens Xamena	123
Territori i societat durant la prehistòria de sa Pobla i la Serra de Gaieta Caterina Ballester Terrassa José Vicente Ávila Fernández Raquel Barceló Expósito	145
L'ús de Son Sabater al llarg de la història Caterina Ballester Terrassa Raquel Barceló Expósito	167
Educació a sa Pobla. Primera meitat segle XIX Maria Antônia Roig Rodríguez	181
Oficis desapareguts Bartomeu Alomar Batle	211
Papers de s'Albufera a un arxiu d'Alaró Francesc Lillo i Colomar	235

Els papers de Son Curt: fardell de s'Albufera a un arxiu familiar d'Alaró

Francesc Lillo i Colomar

Arran de la venda de la possessió de Son Curt a Alaró, els antics propietaris, la família Sampol, feren donació d'una gran part de l'arxiu familiar a l'Arxiu Municipal d'Alaró (AMA).

A un cop de sort podem atribuir la troballa d'un fardell de documentació corresponent a s'Albufera, datada entre el 1860 i el 1895, mesclats entre un munt de papers i fardells de tota casta.

Tots els documents d'aquest fardell provenien de la *New Majorca Land Company*, la companyia anglesa que va procedir a la dessecació de s'Albufera i que la va explotar ininterrompudament des del 1863 fins el 1896. Però què hi feia un fardell ben ordenat i classificat de papers de tota casta de s'Albufera i fins i tot de s'Albufereta?

El motiu de trobar a Alaró, un poble sense cap relació amb s'Albufera - de no ser la que va tenir l'escriptor Joan Rosselló de Son Fortesa (1854-1935) -, és el fet que el misser d'en Lee La Trobe Bateman, fill i hereu de John Frederic La Trobe Bateman, l'enginyer artífex de les obres de dessecació, va ser durant anys i per a molt distintes qüestions, Pere Sampol Rosselló, de Son Curt.

No sabem si aquesta relació de Sampol amb els afers de s'Albufera va propiciar que anys més tard el pare de Joan Rosselló de Son Fortesa fos llogater i conductor de la finca de s'Albufera. D'aquesta relació de l'escriptor alaroner amb s'Albufera sorgiren dues obres memorables de la prosa mallorquina (ROSSELLÓ, 2019), *Lluita de braus*, una obra tràgica ambientada en el més profund i primitiu de s'Albufera i *La badia llevantina*, un relat propi del ruralisme que va conrear l'escriptor alaroner, inspirat també a l'Albufera i els seus contorns, que ell va conèixer de primera ma i que foren inclosos en el llibre Tardanies.

Pere Sampol de Son Curt es va llicenciar en Dret i va exercir a Ciutat al llarg del segle XIX i primeries del segle XX. Els seus representats eren membres de la noblesa i de la incipient classe empresarial. Ell mateix va ser vicepresident del Banc Agrícola i Comercial, president de la companyia La Isleña i fundador i president de la petita línia de tren d'Alaró a Consell.

Va tenir una important activitat política des del conservadorisme. Va ser elegit diputat provincial pel partit conservador un parell d'anys 1882-1884 i 1885. Fou president de la Diputació els anys 1884-85. Va morir el 1914.

El seu fill Pere Sampol Ripoll va tenir cura de tota la documentació i la va ordenar dins el que es coneix com a Arxiu de la família Sampol de Son Curt.

Els papers de s'Albufera

Aquest fardell de Son Curt complementa el gran arxiu sobre s'Albufera i els anglesos de la *New Majorca Land Company*, dipositat per Joaquim Gual de Torrella, net

de Joaquim Gual i Gual a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM). Part de l'interès d'aquests papers de Son Curt radica sobretot en el fet que comprèn el període final de la propietat en mans dels anglesos i ens mostra un Lee La Trobe Bateman obsessionat a salvar l'empresa i l'explotació agrària i a dur a terme projectes agosarats i nous.

En ell hi ha documentació molt valuosa per a l'estudi dels últims anys d'explotació de s'Albufera per part dels anglesos.

Els documents contenen una part important de la correspondència entre Bateman fill i Sampol per consultes i qüestions relacionades amb dictàmens, memòries econòmiques i justificatives de les obres, compres de finques i immobles, projectes diversos, com el d'un "tran-via" del Moll d'Alcúdia a sa Quartera, un projecte de producció de sucre amb remolatxa, informació de s'Albufereta, es Fusterets i Gatamoix, un plet sobre el bagatge que aporta molta informació sobre la importància econòmica d'aquesta matèria primera i en el rerefons la lluita constant amb Joaquim Gual i Gual, en Torrella (1856-1951), que l'anava asfixiant lentament amb noves imposicions i accions judicials.

La cronologia dels papers de Son Curt comprèn un període de 35 anys des de 1860 a 1895.

En aquest petit treball farem un resum o un extracte d'aquells que presenten més interès.

Els primers intents de dessecació

Els documents més antics que trobam en els papers de Son Curt estan datats el 1860 i són d'interès en part perquè es corresponen a l'etapa anterior a l'arribada dels anglesos en aquestes terres i en part per veure el *modus operandi* dels oportunistes i especuladors que volgueren treure profit dels avantatges que oferia el Govern per a dessecar aiguamolls, però sense projectes financerament sòlids, ni ben definits des de la complexitat de l'enginyeria hidràulica que requeria una empresa colossal com aquella.

Una d'aquestes empreses, la de Sebastià Palet i Companyia, que se subrogà la concessió atorgada a Juan Maria Villaverde, comprà zones de prat "inundades" de les grans finques que confrontaven amb la zona humida com Son Marc, Son Mieres, Son Carbonell, Son Morei i Son Serra.

És el cas de quatre escriptures de compra de terrenys que aparegueren en aquest fardell. En concret 28 quarterades de Son March al Marquès de sa Bastida per 4.497 rals de billó, 26 quarterades de Son Carbonell a Maria Aina d'Asprer per 3.138 r. b.; 56 quarterades i 44 destres de Son Morei a Margalida Frontera per 26.483 r. b. i 94 quarterades de Son Serra a Rafel Serra.

Totes elles són venudes a Rafel Palet i Villava, com a apoderat i representant de la Societat Palet i Compayia.

El *modus operandi* era la compra de la part de prat d'aquestes finques pels preus esmentats, però sense pagar-ne res, atès que aquests doblers servirien per fer les obres de dessecació i posteriorment s'entregarien finques ja dessecades de primera qualitat en compensació i en un sol cas es compensaria amb diners. És a dir, tot quedava condicionat a l'èxit o no de les obres de dessecació.

Així a Son Carbonell 26 quarterades venudes per 3.138 rals de billó, es compensarien amb 6 quarterades de terra de primera classe; a Son Morei, 56 quarterades i 44 destres venudes per 26.483 r. b., es compensarien amb 7 quarterades de primera classe; a Son Mieres, 94 quarterades i 362 destres venudes per 9490 r. b. es compensarien amb 6 quarterades de primera classe; i finalment a Son Serra, 31 quarterades venudes per 3.100 r. b. es compensarien amb 9.300 r. b.

No sabem si es tornaren o no els terrenys venuts; el que sí que sabem és que l'empresa de Sebastià Palet no aconseguí dessecar s'Albufera i només ens va llegar el nom d'un dels canals principals, el d'en Palet, que és el que es nodreix de l'aigua de la font de Son Sant Joan i desemboca a Amarador.

Plànol de s'Albufera

Entre tants documents, volem remarcar un plànol topogràfic de s'Albufera inèdit i d'autoria desconeguda datat el 1861 i, per tant, també previ als anglesos. Sembla un plànol fet expressament per representar gràficament la situació de les distintes tipologies de sòl i d'aprofitaments, amb la finalitat de poder-los reclamar un cop assolida de dessecació.

Atesa la condició taxativa de la declaració d'utilitat pública -19 de novembre de 1851- pel que fa a la classe de terrenys objecte de la dessecació i que passarien a mans de l'empresa concessionària *"...los terrenos hoy improductivos que se hallaran ya constante, ya periódicamente cubiertos por las aguas, así como la parte necesaria para las obras, de los que esten aprovechados o sean susceptibles de cultivo conocido en el país y dispuesto en el plan con el nombre de Prados y marjales."*, era molt important delimitar i localitzar bé les distintes tipologies de terreny. Les expropiacions i indemnitzacions posteriors es farien sobre la base d'aquesta i altres cartografies.

No debades la reclamació per una "usurpació" de terrenys fou el principal litigi de Maria Villalonga, propietària de Son Sant Martí, que promogué el seu espòs Joaquim Gual i Gual, en Torrella, contra la New Majorca Land Company i que finalment seria la causa principal de la desfeta de la companyia i del seu propietari, Lee La Trobe Bateman. L'origen el trobam en una escriptura del 12 de maig de 1863: Mariano Villalonga (pare de Maria Villalonga) ven a Rafael i José Palet, en representació dels

concessionaris de la dessecació *"...todos los terrenos de su predio Son Sant Martí que en la actualidad se inundan, constante ó periódicamente."* Aquests terrenys, que després se subrogarien a la New Majorca Land Company foren el motiu del principal litigi i endeutament dels anglesos. (ARM-AT432)

En aquest plànol es pot observar que el principal objectiu és situar els terrenys de cultiu, com són els camps llaurats, les veles de les marjals i finalment els prats, que seran susceptibles d'expropiació una vegada dessecats. Les veles es troben molt ben representades tant pel que fa a Muro com a sa Pobla, però no n'apareix cap a la part d'Alcúdia, cosa que és d'estranyar.

També destaca el traçat del que anys més tard, i de la mà dels anglesos, es convertiria en el Gran Canal; plantejat per primera vegada per Juan María de Villaverde, i contradient, en aquest aspecte fonamental, l'enginyer Antonio López Montalvo, redactor del projecte de dessecació el 1853, el qual proposava dos canals de circumval·lació per donar sortida cap a la mar als torrents de Muro i de Sant Miquel. Aquest traçat dibuixat a manera d'esbós unifica els torrents de Sant Miquel i de Muro, en el punt on ara s'ajunten, és a dir, a la Punta des Vent; en aquest punt neix el Gran Canal que recull l'aigua dels dos torrents, de la síquia de Son Senyor i de la de Son Amer i des Forcadet i desemboca a la mar pel lloc de la rompuda de la Plena d'en Gelat de novembre de 1852, és a dir per s'Oberta.

Tot indica que aquest plànol va ser realitzat per encàrrec d'alguna de les companyies que obtingueren la concessió de les obres i que es degué fer servir amb aquesta finalitat. Podria tractar-se del plànol a què fa esment el projecte de Villaverde, però de moment no ho podem confirmar.

Plànol de s'Albufera de 1861

Gatamoix

Gràcies a distints documents de l'arxiu de Son Curt podem saber que el 26 d'abril de 1876 té entrada a la secció de Foment, la sol·licitud per a ser beneficiari de la Llei de 3 de juny de 1868 "con motivo de la caseria que se propone llevar a cabo en el punto llamado Gata-moix..." i que la concessió de la Colònia va ser atorgada el 7 d'agost de 1876.

El reconeixement oficial amb el nom de Gatamoix va sortir publicat en el Butlletí Oficial de 23 desembre 1876.

Del 22 d'abril de 1892 és una carta de Bateman a Sampol en què li demana quins tràmits s'han de fer per canviar el nom de Gatamoix amb el de San Luís i que continuïn els mateixos avantatges i concessions per als colons. El tràmit fou ràpid i es donaren totes les facilitats, atesa la conversió de Lee La Trobe-Bateman al catolicisme el 1891.

Apareix, entre aquests documents, el retall de la notícia de premsa de la comunicació a Lee La Trobe Bateman de la resolució per la qual se li concedeix el canvi de nom de Gatamoix a Colonia San Luís. (la notícia és del 10 de juny de 1892, però en tractar-se d'un retall no podem saber-ne el nom del diari).

Plànol de la Colònia de Gatamoix

En aquest cas es tracta més bé d'un croquis de distribució dels habitatges de Gatamoix, i el podríem datar el 1876.

La petita població de Gatamoix, una colònia agrícola de nova creació per part de la companyia anglesa, va arribar a comptar amb 23 cases distribuïdes en dos carrers, una petita església i una escola per als fills dels treballadors. En el moment de màxima esplendor sembla que va arribar a tenir 40 famílies. Les cases eren habitades per dues famílies i les més grans per tres.

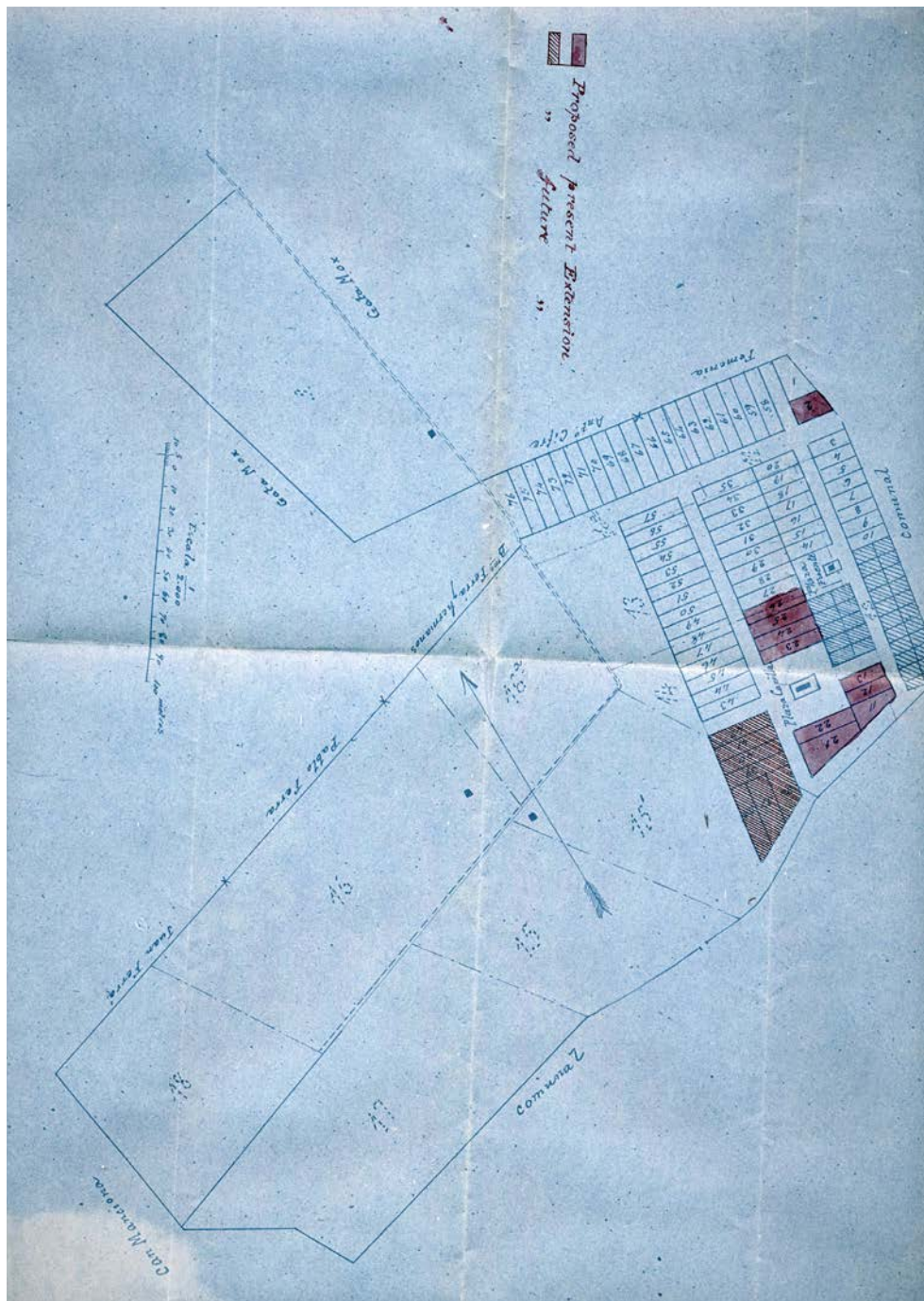
Els anglesos arribaren a encunyar moneda pròpia per pagar els treballadors.

El 1894 es fa un inventari general de totes les propietats de la New Majorca Land Company (ARM-AT 325); era el preludi de la pèrdua de totes les propietats: dos anys més tard, el març de 1896, Lee La Trobe-Bateman haurà de malvendre la finca per 300.000 pessetes –després d'un llarg procés d'endeutaments, deutes i sentències a Joaquim Gual i Gual, en Torrella.

La part de l'inventari que correspon a Gatamoix inclou el que hi havia a l'escola en aquell moment:

Escola

6 bancos con tres tinteros y 3 muestras con marco cada uno; 1 mesa con pupitre de madera; 1 tablado para la mesa; 6 punteros de madera; 1 pizarra; 1 crucifijo; 1 cuadro reglamentario; 28 carteles; 2 quinqués y 6 tubos; 1 paquete cartapacios.

Plànol de Gatamoix

Bagatge

Un dels conjunts de documents del fardell de Son Curt que més destaca per la quantitat d'informació que ens aporta és un expedient que comprèn peritatges, reclamacions i valoracions diverses sobre el bagatge, és a dir, el conjunt de plantes conegudes a la comarca amb els noms de sesquera, jonquera, sussores, canyet i altres plantes pròpies de les zones de prat que se segaven amb falcella i en grans garbes es treien en barquets per sobre els llisers o siquions.

En un document datat el 1741 (ARM-AT 410) es diu que “*Bagagge es lo mismo que sesquera, pero no lo mismo que bova; bova es enea. Y a más de servir para formiguers, si se quema sin arrancarla brota un buen pasto*”

Els pagesos sabien bé de la importància del bagatge perquè era la matèria primera necessària per fer els formiguers, única forma d'adob dels camps si no es disposava de fens de bestiar; per això els poblers defensaren tant les terres del Reial Patrimoni, usades des de temps immemorials com a comuna, i que era l'únic lloc on podien pasturar el bestiar i segar bagatge.

Els grans propietaris sabien també de la importància econòmica del bagatge. Les xifres que es manegen així ho demostren i les disputes per les indemnitzacions que ha de fer l'empresa de dessecació acaben als jutjats.

En els moments en què la Companyia havia de prendre possessió de les finques que per llei li pertocaven un cop aconseguit l'èxit en la dessecació —estam parlant del 1868—, s'enceta una disputa que acaba als jutjats per la reclamació d'indemnitzacions a causa de la desaparició del bagatge com a matèria primera.

Assistim a un episodi d'estires i arronses entre l'Ajuntament de sa Pobra, el qual havia requerit un peritatge al jutjat i Joan Noguera i Pizà i Felipe Jacinto de Agüera que també havien acudit als jutjats –com a propietaris de la Gran Albufera– davant el desnonament forçós i imminent, a fi que es dictés un preu just per a la indemnització del bagatge, indispensable per a femar els conreus mitjançant la pràctica dels formiguers.

Entre d'altres xifres i quantitats que es manegen, hi ha l'estimació per part del pèrit anomenat pel jutjat, de les quantitats que sa Pobla i Muro extreuen anualment de s'Albufera i la xifra és de 130.000 feixos o garbes de bagatge.

Per part de l'Ajuntament de sa Pobla, el seu pèrit estima en 245.000 rals de billó (6.125 escuts) la quantitat en capital del valor del bagatge.

Pel que fa a la finca la Gran Albufera, aquests obtenen una renda anual de 6.500 r. b., descomptats aquí el cost de la sega i transport. El seu pèrit fixa en 16.366 escuts el valor del bagatge que es perdrà per a ells.

Vistes les declaracions de totes les parts, el pèrit Antoni Massanet acorda fixar en 130.000 r. b. (3250 escuts) la quantitat que l'empresa ha d'entregar als propietaris

de la Gran Albufera com a indemnització pels danys i perjudicis que els provoca la inutilització del bagatge.

En un altre document trobam que el governador civil ordena i autoritza a l'Ajuntament de sa Pobla a cobrar 2.333 escuts, amb 333 mil·lèsimes.

La importància del bagatge queda palesa molts d'anys després, el 1895 amb motiu de les eleccions a diputats a les quals es presenta Joaquim Gual i Gual.

En aquest cas es tracta de cartes enviades a Gual de Torrella per part dels seus garriguers i homes de confiança: “...veo que Figa i Ferragut usan toda clase de medios para conquistar votos, yo también hago lo mismo, tenemos que dar un poquito de bagatge más que creo no va en perjuicio por parte de V., si quiere que continuemos con las elecciones...” “Recibí la suya y de lo que me dice de la corta del bagatge todo va bien, damos mucho, y el nombre del Señor de Son Sant Martí està muy realzado en el pueblo de Muro, però el cañet se llevará una paliza enorme.” “...y por último se que los poblens venden bagatge a los del contrario partido y lo que buscan es sacar dinero del bagatge y nosotros aún no hemos vendido una sola garba de jonquet...” (ARM-AT 409)

L'albufereta

L'escriptura de compra dels Molins de l'Almadrava i de s'Albufereta de 1876 és també un document de gran valor per la gran quantitat de topònims i descripcions de l'indars de les finques que hi apareixen; hi ha menció en el document d'un plànol de l'Albufereta del qual tenim fundades expectatives de poder-lo lligar finalment amb aquest document.

Esriptura de compravenda dels **Molins de l'Almadrava** i de **l'Albufereta**:

- “A Ciutat de Palma, 3 d'agost de 1876... compareixen d'una part: D. Miguel Pons i Barrutia notari, en el concepte d'apoderat especial de D. Francisco de Asprer i Martorell, propietari, viudo, de 51 anys, i D. Juan Bautista Socias i Oliver, advocat i en concepte d'apoderat de G. Hope i Juan Federico Bateman, concessionaris de la dessecació de s'Albufera.
- El Sr. Asprer ... és propietari de les finques que a continuació es descriuen:

1º Una propietat en el terme de Pollença anomenada **Molins de l'Almadrava**, que consisteix en terra de conreu i prat, d'extensió de sis quarterades, tres quartons, setanta-set destres aproximadament: en dos molins que existeixen en aquesta terra, mogudes per l'aigua del torrent **el Rec**: al llit d'aquest torrent comprès entre la font anomenada **dels Ulls** i l'Albufereta i a la mateixa **Font dels Ulls**.

La Font dels Ulls i el llit de les seves aigües fins desembocar en l'estany de l'Albufereta linden pel nord amb penyals, per l'est amb camí de ferradura amb terres d'hereus de

D. Joan Bosch, amb altres de **Can Fesol**, amb altres el llinatge dels quals s'ignora essent coneguts com Antoni, Animeta de Son Fe, Antoni Torró i Cosme del Moll i amb prat dels hereus de Bosch, per l'oest amb el camí antic de Pollença, amb la propietat de **Can Barba**, altra vegada amb el mateix camí, amb terres dels anomenats Francisca Ferrer i Bartomeu Sol, amb el **Camí Vell d'Alcúdia**; amb terres anomenades **Can Culnegre**, **Cas Bunyoler**, altres de Jaume Pesó, Antoni Juan, Francisca Serra, Catalina Feliu, Joan Serra de na Caseta, Antoni Ferragut, Antonia Ferragut, rotes i prat de **Can Costa**, el **Torrent de Can Roig** que desemboca en el Rec i **prat de Can Soler**, lloc en el qual desemboca el Rec en l'Estany.

2º Una altra finca coneguda per **l'Albufereta** que comprèn les anomenades **Veles**, **el Matar** i **el Bosc**, l'extensió de la qual no es pot determinar ni aproximadament.

L'Albufereta, o sigui, el que es ven, determinat ja per mitjà de fites col·locades pels contractants de comú acord, té per l'indars al nord el **torrent de Can Roig**, a l'est terres de D. Joan Bosch, el mar, terres que posseeix Miquel Llompart, altres anomenades **Ca n'Esquerrà** i les llacunes de la ciutat d'Alcúdia; al sud terres de Joan Nicolau Biniali, Bartomeu Llompart, Maria Llompart, Jeroni Alemany, Miquel Llompart, predi **El Braçal**, de D. Miquel Costa, sèquia i **El Matar**; i a l'oest les **veles del Bosc**, mitjançant sèquia, terres de Gabriel Cifre, Cristóbal Llompart, Antoni Campomar i Gabriel Cifre, terres de **Can Reiet**, altres de Joan Prats, Joana Aina Vanrell, Catalina Sureda, Pere Josep i Maria Marc, **Torrent de Can Pota** i terres de D. Antoni Maria Serra i a més l'inda amb terres d'Antoni Valls, Miquel Ferragut, Esteve Sampol i D. Antoni Morei, que ocupen juntes una superfície de cinquanta-nou mil dos-cents setanta metres quadrats, o sigui vuit quarterades, cent-trenta sis destres, i es troben incloses entre l'Albufereta, que està al nord i oest d'aquestes, **La Barcassa** a l'est i **el Matar** al sud.”

L'any 1891 trobam una carta de Bateman a Sampol en què aquest li parla d'una oferta per vendre l'Albufereta i que potser li interessa. Per una altra carta de 1895 sembla que la cosa encara no estava tancada.

El Tran-Via

De l'1 de setembre de 1894 a l'1 de juliol de 1895 hi ha diverses cartes dirigides a Sampol en les quals Bateman li demana que indagui sobre els requisits que són necessaris per a la construcció d'un *tran-via*.

Aquest *tran-via* partiria del Moll d'Alcúdia i enllaçaria amb el camí que va a s'Albufera fins a ses Canteres, conegut ara també com sa Quartera, amb l'objecte de transportar materials des del Moll a aquell lloc i el seu retorn.

L'1 de setembre de 1894, respecte de la tramitació del *tran-via*, Bateman comenta a Sampol que està en correspondència amb el Sr. Estadades (no sabem si Eusebi Estadada) i que després tractaran la solució per a la seva tramitació.

El 26 de setembre demana a Sampol que indagui sobre els requisits que són necessaris per a la construcció d'un tramvia.

Ens trobam emperò una carta de José Arronte –secretari de Bateman a l'oficina de s'Albufera a sa Pobla– dirigida a Sampol amb data del 10 de novembre de 1894, en què li diu “*El Sr. Bateman ha dejado la idea de la construcción del ferro-carril por creer más conveniente y preferente de todos modos edificar un pequeño muelle sobre el mar al punto donde las lanchas pueden atracar para carga y descarga;*”

Mig any després veiem que Bateman segueix amb el projecte, ja que en data del 29 de maig de 1895 atès que ell vol proposar un *tran-via* que serà només per treure els fruits de les collites, carbó per a les màquines de dessecació i fabricació de sucre ja projectada, demana a Sampol que es faci una súplica en forma legal perquè puguin entrar els materials d'aquest *tran-via* amb els mateixos avantatges que la mateixa maquinària agrícola. Diu, a la mateixa missiva, que espera els materials d'aquí a un mes i mig...

A la postdata li diu “*Recuerde Vd. También la autorización para construir el tran-via ... y si necesitase Vd. Plano para unir a la solicitud puede decírmelo y se lo enviaré enseguida, pues urge.*”

El 23 de juny de 1895 diu: “*He tenido una larga entrevista con el Sr. Estadas y es necesario preparar una memoria y planos detallados antes de la súplica; por consiguiente yo empezaré estos Trabajos y espero que en 15 días todo estará listo.*”

Finalment l'1 de juliol de 1895 en carta a Sampol li diu que no ha tingut temps de fer el plànol del *tran-via* per les moltes ocupacions que té.

No hem trobat cap altre document referent a aquest interessant projecte; de moment no sabem si finalment es varen fer els plànols o es va presentar el projecte; tampoc si es va arribar a construir el mollet per a càrrega i descàrrega.

Documentació per acollir-se a la Llei de Colònies Agrícoles de 1868

Hem trobat també entre els papers de Son Curt, dos esborranys segurament redactats el 1876 destinats a aconseguir els beneficis de la Llei de Colònies per a Gatamoix.

Són dos esborranys fets amb el mateix pretext, però amb diferències respecte a la informació; un d'ells, el de més bona lletra sembla el definitiu, però no contempla distintes informacions econòmiques de l'altra. En qualsevol cas es tracta de documents molt interessants perquè permeten fer un recorregut des dels inicis de la concessió per a la dessecació a Villaverde fins a l'any 1875.

La concessió a Juan Mª de Villaverde fou el 26 de juny de 1859, però per diverses causes no es va arribar a executar; després de diversos traspassos de la concessió a diverses companyies, finalment el 1863 s'encetaren les obres i per Reial ordre del 18 de novembre de 1871 es donaren per concloses i els terrenys dessecats varen ser declarats

propietat dels concessionaris, és a dir, de la New Majorca Land Company.

Com bé es relata en aquests esborranys, i així consta en el projecte, Villaverde suposava que les úniques parts de s'Albufera inferiors al nivell de la mar eren les ocupades pels estanys i proposava aconseguir la seva dessecació mitjançant el seu rebliment, fins arribar a apujar-los uns vint centímetres per sobre del nivell de la mar.

Fetes emperò les primeres obres i assolida una parcial dessecació es va veure que la superfície que hauria estat necessària elevar era tan enorme que es va haver de descartar aquest sistema per impossible.

Els nous concessionaris recomanaren que en lloc d'elevar els terrenys es fes descendir el nivell de les aigües utilitzant bombes mogudes per màquines de vapor, proposta que va ser acceptada i aprovada per les autoritats.

Evidentment, això va suposar un considerable augment de les despeses previstes i la realització de dues xarxes de síquies destinades a desaiguar, una per gravitació i l'altra per conduir les aigües inferiors a les bombes. Aquestes dues xarxes es varen haver de fer separades mitjançant malecons i sifons.

Segons s'explica en aquest document, en l'actualitat (1876) les despeses que generen les bombes amb el consum de carbó de pedra —importat des del Regne Unit— superen amb escreix els beneficis que generen les quatre-centes hectàrees dedicades a cultiu, que exploten 370 llogaters.

Es necessita, per tant, l'augment considerable de la superfície conrada, que en aquells moments només comprenia la cinquena part de s'Albufera. El problema, segons l'empresa, és l'escassetat de braços per posar en explotació un major nombre d'hectàrees.

A sa Pobla i Muro hi ha unes mil dues-centes hectàrees de reguiu i marjal cultivada, a més d'una gran extensió de secà; a Alcúdia tothom fa feina i n'acudeixen de pobles veïns. S'Albufera, segons l'empresa, podria mantenir més de mil cinc-centes famílies de colons.

Per tots aquests motius i moltes altres dades que s'aporten, l'empresa sol·licita al govern la concessió dels beneficis de la Llei de colònies agrícoles de 1868, cosa que finalment els va ser atorgada tant pel que fa a Gatamoix com pels Fusterets.

Es Fusterets

De la colònia o conjunt de cases d'es Fusterets, només hi ha dos documents que fan referència a la concessió dels beneficis aplicables de la Llei de colònies (Llei de 3 juny de 1868). Es tracta de dues còpies de certificacions del secretari de l'Ajuntament de sa Pobla del juliol de 1885 respecte a la concessió, l'any 1879 per part del governador de la província, dels beneficis de la Llei de colònies.

"El Sr. Gobernador de esta Provincia en comunicaci3n de 10 del que rige me dice lo siguiente:

Visto el expediente incoado por V. en este Gobierno como apoderada de la Compaa de Londres, New Majorca Land Company, en sol-licitud de que se le concedan a la nueva Colonia proyectada por dicha compaa en el punto denominado Fusterets, perteneciente al termino de La Puebla, los benefici3s de la Ley de 3 de Junio de 1868 que se concedieron en 7 de agosto de 1876 a la de Gata-Moix, fundada por la expresada compaa en el termino de Alcúdia.

Resultando que la citada Compaa ha reducido a cultivo una gran extensi3n de los terrenos saneados en la Albufera de Alcúdia, verificando plantaciones de Alamos, Moreras, Higueras y otros árboles continuando roturando los terrenos que se hallan en condiciones de cultivo.

Resultando que la compaa ha adquirido la propiedad de un terreno en el punto llamado Fusterets perteneciente al termino de La Puebla en cuyo terreno ha empezado a continuar un Caserio para vivienda de los colonos;

Considerando que los terrenos roturados de la Albufera y los que de nuevo se roten, gozan de los benefici3s del art.º 110 de la Ley de Aguas vigente y que por la clase de plantaciones benificada son aplicables las disposiciones del articulo 7 de la Ley sobre Fomento de la poblaci3n rural, debiendo estar exento de toda contribuci3n...aplicandose también a las edificaciones que en ellos se hagan lo determinado en el 2º párrafo del referido articulo.

He acordado declarar los terrenos y edificaciones objeto de la concesi3n que se solicita comprendidos en los beneficios que se expresan en los referidos artículos 4º,5º,6º, 13 y 15 de la Ley de 3 de junio de 1868 y demás disposiciones que a la misma se refieren.

Lo que traslado a V. Para su conocimiento y efectos consiguientes, o lo que es lo mismo, para que deje subsistente en los amillaramientos y no altere para lo sucesivo hasta la época determinada su riqueza imponible que hoy tienen sealados todos los terrenos que la Sociedad New Majorca Land Company ha reducido a cultivo en la Colonia proyectada en el punto denominado Fusterets, perteneciente a ese distrito municipal, toda vez que por la expresa autoridad superior se ha declarado que los terrenos y edificaciones de dicha Colonia se hallan comprendidos en los artículos 4º, 5º, 6º, 7º, 13 y 15 de la Ley de 3 de Junio de 1868."

Indústria de remolatxa sucrera

Del 24 de maig de 1894 és la primera carta en què trobam una referència al negoci de la remolatxa sucrera; en aquesta missiva dirigida a Sampol per una altra qustio, Bateman li comenta que ell va a París el proper diumenge i després a Londres "referent a l'assumppte de la Remolatxa Sucrera".

El 28 de desembre de 1894 Bateman, des de Londres li demana a Sampol si li pot facilitar noms de taxadors, per fer estimaci3n de propietat i terrenys a Palma. Desitja aquests noms diu, per si es veu amb la necessitat de prendre el valor de la seva finca de s'Albufera amb l'objecte de formar una hipoteca considerable sobre la finca, o per

introduir un soci per desenvolupar el negoci en camí de la remolatxa sucrera.

En data 1 de gener de 1895 Sampol li respon mitjançant telegrama amb dos noms, Gaspar Reynés i Josep Sitjar.

Modelo No. 3. Núm

ALBUFERA DE ALCUDIA.

OFICINA CENTRAL

Contrato de cultivar y sembrar la remolacha azucarera.

Folio Fo. Libro EJERCICIO 1895

Dn de
se compromete  poner en cultivo de la Remolacha azucarera cuarteradas poco mas 6 menos situadas en Distrito bajo las condiciones siguientes :—

1. El precio de las remolachas sera de Ptas. quince los 1000 kilos sobre la base de 7º de densidad del jugo. Este precio se mejorara de 0.50 centimos por cada décimo de grado por encima de 7º y disminuir de otro tanto por cada décimo por bajo hasta el limite de 6º.5 por bajo del cual no se recibirán las remolachas.
2. Las remolachas deben ser procedentes de semillas de la fbrica para las cuales se deducir  la liquidacion de cuenta centimos por libra : no deben deshojarse las remolachas antes de la cosecha : deben estar descogotadas en llano al nacimiento de las hojas.
3. El cultivador no puede vender 6 extraer ninguna remolacha menos que  la fbrica.
4. La entrega debe hacerse en la fbrica sin gastos en el periodo que fijará la fbrica pero si la distancia desde el terreno hasta la fbrica pasar de 10 kilometros se pueden el cultivador y el fbricante tratar en condiciones especiales de transporte.
5. El pago se hace seguidamente al contado despues de total entrega de todas las remolachas cultivadas sobre la superficie del campo de que se trate.
6. Est facultado el fabricante asi como sus apoderados, a vigilar y dirigir en todo tiempo el cultivo de las remolachas. El cultivador se compromete hacer todos sus trabajos bajo la direccion del Jefe del Cultivo.

La Puebla de de 189

Por no saber firmar }
y como testigo } L. La. Grob. Bateman
José Sitjar

Model de contracte per al cultiu i sembra de remolatxa sucrera

Problemes per l'herència

Ja coneixíem, per documents de l'Arxiu Torrella de l'ARM, de les dificultats que va tenir Lee La Trobe Bateman envers l'herència del seu pare, arran de la seva conversió al catolicisme el 1891.(PERELLÓ 2015)

John Frederic La Trobe Bateman mitjançant un codicil en el seu testament va llegar tota la seva propietat a Mallorca al seu fill Lee La Trobe Bateman; aquest, mitjançant un fideïcomís va actuar com a propietari.

En aquest arxiu de la família Sampol de Son Curt, ens hem trobat una sèrie de cartes dels advocats de Bateman a Londres dirigides a Sampol, exposant-li diversos dictàmens sobre la responsabilitat dels deutes contrets d'ençà de la mort del seu pare.

Les cartes estan datades des de març de 1890 fins a març de 1892 i a parer de tots els dictàmens sembla clar que la responsabilitat de tots els deutes contrets per l'empresa són obligació de la mateixa en el seu conjunt i no de Lee.

Per tant, i d'acord amb tres dictàmens que en aquesta correspondència s'exposen, d'ençà de la mort del seu pare el 10 de juny de 1889, Lee ha estat registrat com a propietari, sense perjudici dels drets dels altres partícips en l'herència. No pot estar enregistrat com a propietari absolut, atès que tots els individus de la família del seu pare no volen signar els documents necessaris.

Es fa necessari un acarament d'aquests documents amb altres de les mateixes dates que puguin trobar-se a l'ARM, ja que les dificultats econòmiques de la New Majorca Land Company tenen molt a veure amb el fet de poder contreure deutes o donar avals per part de Lee La Trobe Bateman.

Memòria justificativa per acollir-se als beneficis de la Llei de 3 de juny de 1868, de colònies agrícoles.

Henry Robert Waring, l'enginyer en cap de l'empresa redacta el 1876 una memòria justificativa de les obres i millores realitzades a s'Albufera d'ençà de 1863.

En ella s'aporten moltíssimes dades que permeten copsar la magnitud de la inversió feta i les infraestructures i obres de tota mena realitzades. Descriu també amb dades precises la superfície repartida per cada municipi, i moltes altres dades d'interès.

La memòria comença dient que s'Albufera és en l'actualitat propietat de l'empresa *Territorial de Mallorca* —no n'havíem sentit a parlar mai— i fa un repàs històric des del 1863 amb la concessió del dret de dessecació per part de Hope i Bateman:

- Dessecació aprovada pel Reial decret de 15 de novembre de 1871.

- Obres de reg per a la dotació de prop de mil hectàrees,
- La superfície de la finca és de 2146 ha: Alcúdia 341 ha; sa Pobla 679 ha i Muro 1126 ha.
- El sòl de la finca en la seva major part es troba al nivell de la mar i consisteix en una capa de 20 a 40 cm de terra vegetal amb un subsol al·luvial calcari i argilós, amb bancs de copinyes en moltes parts.
- L'efecte de la dessecació i rompuda del terreny ha estat el de fer descendir considerablement el nivell original de la superfície, fent necessàries constants reparacions a les obres i desaiugar la quasi totalitat de la finca mitjançant màquines de vapor, de manera que abans s'esperava poder desaiugar una gran part de la finca per gravitació.
- Gairebé tota la superfície d'aquests terrenys ha estat rompuda una vegada i sembrada però d'una manera imperfecta, ja que la vasta extensió superava els braços disponibles a la localitat: al dia d'avui el cultiu es troba limitat a unes quatre-centes hectàrees de cultiu d'horta, produint cànem, blat i lleguminoses, regades en abundància. Aquesta superfície cada dia va en augment.
- S'han plantat arbres per milers en els punts apropiats per al seu desenvolupament, especialment en tots els malecons dels cursos d'aigua. Entre moreres, figueres i vímetes (*Salix sp*), uns dotze mil. Aquestes plantacions estan limitades a certs arbres del país per la prohibició de la introducció de plantes del continent, el que fa que quedi limitada la plantació a gran escala.
- Relació d'obres i millores fetes a s'Albufera:
m l.
 - Síquies per desaiugar de 25 a 55 m ample
6.200
 - Síquies per desaiugar de 2 a 14 m ample
58.800
 - Síquies per desaiugar d'1 a 2 m ample
400.000
 - Síquies per desaiugar menors a 1 m ample
800.000
 - Canals de reg d'alimentació
27.700
 - Canals de reg de distribució
51.300
 - 4 cases de màquines amb 5 rodes hidràuliques i màquines formant un

total de 115 cavalls de força.

- Carreteres de 1ª classe en excel·lent estat de conservació
46.152
- Carreteres de 2ª classe en excel·lent estat de conservació
5.640
- Més de 50 edificis entre magatzems, cases i casetes de camp, fins i tot tres magatzems grans per a grans i un per a cànem amb maquinària a vapor per a triturar-los.
- Nombrosos ponts en ferro i pedra i fusta per a passos sobre canals i síquies i molts de sifons en fàbrica per a la conducció d'aigües de reg i per a desaiguar, alguns d'ells de 100 m en longitud.
- Fins a finals de 1875, els càlculs (a la baixa) del que havia gastat l'Empresa en la dessecació eren:

en r. b.

- Compra de la concessió i expropiacions:
5.275.912
- Direcció i administració i contribucions:
3.902.751
- Obres:
19.388.277
- Cultius:
4.048.240
- Conservació i màquines:
1.771.770

Total R.v.
34.386.950

Aquesta memòria justificativa tenia l'objectiu de presentar arguments i dades per tal de poder acollir-se a la Llei de 3 de juny de 1868 de colònies agrícoles.

Aquest memoràndum es fa en un moment que la rendibilitat obtinguda estava lluny de l'esperada i es provaren tota mena de fórmules de lloguer de terrenys, de nous cultius i indústries de transformació, etc. En altres documents hem trobat documentació que

abunda en aquest aspecte i hi ha una queixa de manca de braços i de mala praxi en el conreu de la terra per part dels llogaters.

Assetjament constant de Gual de Torrella a Lee La Trobe Bateman

Del 1891 trobam un conjunt de cartes sempre amb el mateix to de súplica i a vegades fins i tot humiliant de Bateman cap a Sampol i de respostes amb promeses de bon enteniment, per després fer propostes radicalment contràries, alhora que en els jutjats continua perseguint-lo.

Hem provat de trobar per les mateixes dates la corresponent resposta d'un o l'altre, especialment pel que fa a les qüestions que planteja Bateman a Sampol com a conseller legal i de moment no hem trobat res; especialment és de notar l'absència de cartes escrites per Sampol en resposta a Bateman. Els fardells de l'Arxiu Torrella de l'ARM pel que fa a la correspondència, són voluminosos feixos plens de cartes del dia a dia i, per tant, es requereix temps i paciència per a poder seguir el fil a determinades qüestions.

En els papers de Son Curt trobam una part important de la documentació referent a l'entrega de part de la finca per part de Bateman a Gual de Torrella; aquesta documentació es complementa perfectament amb l'existent a l'Arxiu Torrella de l'ARM. Es tracta d'esborranys d'escriptures que van i venen de l'un a l'altre per fer efectiva l'entrega de part de la finca —467 ha— per part de Bateman a Gual de Torrella; aquí comença el declivi i l'endeutament de Bateman amb en Torrella.

La causa és una sentència de l'Audiència de 1891 que obliga a fer efectiva la compensació pels drets d'indemnització dels terrenys dessecats de Son Sant Martí —aquells venuts el 1863 a Palet i Companyia amb el dret a percebre un cànon anual de 6500 ptes.—(ARM-AT 432). Anteriorment, el jutjat d'Inca no havia donat la raó a Gual de Torrella i diu que aquest conflicte s'ha d'arreglar amistosament. Gual de Torrella apel·là a l'Audiència.

El que ens interessa emperò dels papers de Son Curt són, d'una banda, els documents que demostren l'actitud intransigent i fins i tot insolent de Gual de Torrella en oferir-li una entesa amistosa, mentre continua exigint l'execució de la sentència.

I d'altra, aquest intercanvi de cartes entre Bateman i Sampol reflecteix els últims i desesperats intents de salvar la New Majorca Land Company i fer rendible l'explotació de la finca pràcticament fins principis de 1896.

L'1 de març de 1894 se signa escriptura de venda amb pacte de retracte entre Bateman i Gual de Torrella. Tot i això, com hem pogut veure en els papers de Son Curt, Bateman segueix treballant en múltiples iniciatives per a salvar la situació i poder tornar els 38.000 duros del pacte de retracte.

Finalment, dos anys més tard, el 18 de març de 1896 quedarà consumada la venda de s'Albufera i la rendició de Bateman.

El maig de 1896 Lee La Trobe Bateman, exmilitar, tenia 35 anys, estava casat i era veïnat de sa Pobla (ARM-AT 357).

Francesc Lillo i Colomar, Alaró octubre de 2023.

BIBLIOGRAFIA

ROSSELLÓ BOVER, P. L'Albufera de Joan Rosselló de Son Fortesa. Palma, 2019.

PERELLÓ PAYERES, P. La presència anglesa a la Gran Albufera del nord de Mallorca (1863-1896)

ARXIUS CONSULTATS

Arxiu del Regne de Mallorca, secció Arxiu Torrella, de s'Albufera.